

Kolontári Attila

A Krím félsziget kiürítése Az oroszországi exodus utolsó nagy hulláma

Az első világháború és az azt követő események, forradalmak, békediktátumok milliós tömegeket mozdítottak ki nemcsak korábbi, megszokott létformájukból, de lakóhelyükről is. A „*modern népvándorlás*” történetének egyik legnagyobb fejezetét az 1917 utáni oroszországi exodus alkotja. A forradalom, a bolsevik hatalomátvétellel és a polgárháború következtében 2-2,5 millió ember hagyta el az országot.¹ Németországban, Franciaországban, Csehszlovákiában, a Szerb-Horvát-Szlóven Királyságban, Bulgáriában, Kína nagyvárosaiban az 1920-as évek első felében sok ezer fős orosz kolóniák jöttek létre, de az emigráció hullámai átcsaptak a tengeren túlra is.

Az első hónapokban, években a többség vélhetően csak ideiglenesnek tervezte a távollétet, amíg Oroszországban bekövetkezik a bolsevik hatalom elkerülhetetlennek tartott bukása. A katonai események azonban egyelőre nem igazolták az ezzel kapcsolatos reményeket. 1920 őszén a polgárháború Oroszország európai részén a vége felé közeledett. A fehérek utolsó bástyája, a Krím félsziget egyre kevésbé tudott ellenállni a négy-ötszörös túlerőben lévő Vörös Hadsereg nyomásának. A fehér hadsereg szeptemberi offenzívája – a Dnyeperhez kijutva összeköttetést akart teremteni Oroszország szárazföldi közzeteivel – kudarcba fulladt. A haderő személyi állományának felét elveszítette, a létszámot az elesetteken és sebesülteken kívül a dezertálók száma is apasztotta. November 7-én (a Julianus-naptár szerint október 25-én) a félszigeten bevezették az ostromállapotot, s megkezdték az evakuáció előkészítését.²

Pjotr Nyikolajevics Vrangél³ báró, aki 1920. április 4-én (március 22-én) vette át a déli fehér hadsereg főparancsnoki tisztét Anton Ivanovics Gyenyikintől, már megválasztása óta számolt ezzel a lehetőséggel. A parancsnokváltást előkészítő Haditanács szünetében Veniamin metropolita keresetlen őszinteséggel tártá elé a helyzetet: „*Emberi számítások szerint az önkéntes mozgalom további sikerére szinte semmi esély nincs. A hadsereget szétverték... Fegyver alig van. A lovasságnak vége. Pénzügyi eszközeink nincsenek... A bolsevikok összehasonlíthatatlanul erősebbek nálunk mind emberanyag, mind fegyverzet tekintetében.*”⁴ Vrangél tapasztalt

¹ ANTONOV, O. I.: *Istozhija otyecsesztvennoj emigracii kn. 1. cs. 1. Asztrahany, 1996. 17.*

² USAKOV, Alekszandr Ivanovics – FEDJUK, Vlagyimir Pavlovics: *Belij Jug. Nojabr, 1919 – nojabr, 1920. Moszkva, AIRO-XX. 1997. 76.* A továbbiakban a magyar olvasók számára könnyebben követhető Gergely-naptár szerinti dátumozást használom, ami 13 napos eltérést jelent a Julianus-naptárhoz képest.

³ Az orosz nevek első említésekor mindenkor a teljes alakot adtam meg (keresztnév, apai név, családnév), a későbbiek során már csak a családnévet vagy a kereszt- és családnévet.

⁴ KARPOV, Nyikolaj Dmitrijevs. *A. I. Gyenyikin i P. N. Vrangel. Ot nyeszoglaszija k antagonyizmu.* IN: *Krim, Vrangel, 1920 god.* (Összeáll: ISZHAKOV, Sz. M.) „SZP Miszl”, Moszkva, 2006. 37.

katonaként tudta, hogy még a Krím sikeres védelme esetén is a harc folytatásának esélyei rendkívül korlátozottak, a lakosság és a harcoló alakulatok élelmi-szerrel, tüzelőanyaggal való ellátása szinte lehetetlen. Azzal is tisztában volt, amit Venijamin metropolita talán kevésbé tudott, hogy a korábbi szövetségesek (franciák, angolok) is veszett ügynek tekintik a fehér mozgalmat, és egyre kevésbé hajlandók pénzzel, hadianyaggal támogatni. Paradox módon megválasztása, kinevezése pillanatában Vrangel elsődlegesen a Krím félsziget kiűritésének megszervezésére koncentrált. Ehhez a hadsereg bomlását kellett megállítani, és a katonák, a lakosság, a menekültek számára valamiféle minimális létfeltételeket biztosítani. Csak amikor az ezzel kapcsolatos problémák megoldásához hozzáfogott, merült fel benne és környezetében egy másik lehetséges alternatíva, a „két Oroszország koncepciója”. Ebben szakított a fehérek korábbi alapdoktrínájával, amely a mozgalom sikerét Moszkva elfoglalásával kötötte össze. Ehelyett a fehérek uralma alatt álló kormányzóságnyi területen kívánt egy olyan államot megteremteni, amely mintaként, alternatívaként állhat szemben a vörös Oroszországgal, amely reményt nyújthat a „vörös iga alatt sínylő” tömegeknek.⁵

A fenti politika sikerei miatt, és a nemzetközi helyzet alakulása folytán a francia kormány álláspontjában kedvező változás állt be Vrangel támogatásának kérdésében. Párizs 1920. augusztus 10-én hivatalosan is elismerte a dél-orosz államalakulatot. A francia politikát az elismerés kapcsán két meghatározó szempont vezérelte. Egyrészt Vrangel államát a cordon sanitaire részének tekintette, amely jelentős bolsevik erők lekötésére alkalmas, másrészt komolyan számolt azzal, hogy az elismerés és támogatás fejében ő fog rendelkezni a dél-orosz állam gazdasági erőforrásaival (többek között a Donyec-medence szénkészletével), ami alkalmat nyújthat a korábbi orosz adósságok kérdésének rendezésére.⁶

Vrangel politikájában tehát végig megfigyelhető egy kettős vonalvezetés. A krími miniállam belső életének szervezése mellett állandóan foglalkoztatta az a gondolat, hogy hadseregét egyben tartsa és átmentse „a kedvezőbb időkre” akár Oroszország határain kívül is. Ennek érdekében már 1920 tavasza óta folyt a krími kikötőkben a hajók összpontosítása és az üzemanyag felhalmozása. Az előkészületek a legnagyobb titokban zajlottak, arról Vrangelen kívül csak legszűkebb környezetének volt tudomása.⁷ Vezérkari főnöke, Pavel Nyikolajevics Satyilov lovassági tábornok már április 17-én utasította a flotta parancsnoksá-

⁵ HALÁSZ Iván: *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimok az oroszországi polgárháborúban*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2005. 231-235. A néhány hónapig fennálló krími államalakulat politikai értelemben a legsikeresebb epizódja volt a fehér mozgalom történetének, hiszen a tábornoki diktatúrák közül egyedülként az égető napi problémák kezelése mellett mélyreható szerkezeti változásokkal is kísérletezett (földreform, politikai struktúra kiépítése stb.), megpróbált valamiféle jövőképet felmutatni. (Uo.)

⁶ MAJOROS István: *A lengyel-szovjet háború. Vrangel és a francia külpolitika*. Századok, 2001/3. 556-557. Ugyancsak Majoros István mutat rá arra, hogy a lépés miatt komoly feszültség keletkezett Párizs, és a bolsevikokkal való modus vivendi kiépítését szorgalmazó brit politikusok között.

⁷ CVETKOV, V. Zs: *Genyeral-lejtyenant baron P. N. Vrangel*. IN: KRUCSINYIN, A. Sz. (szerk.): *Beloje dvizsenyje. Isztoricseszkiye portreti. „Asztrel”*, Moszkva, 2005. 376.

gát, készüljenek fel 60 ezer ember Konstantinápolyba történő evakuálására. Az előkészületek komolyságára enged következtetni, hogy ugyanezekben a napokban a fekete-tengeri orosz flotta intaktságának és működőképességének megőrzése érdekében tervbe vették a hajók fiktív eladását a szerb-horvát-szlovén állam részére, úgy, hogy azok gyakorlatilag továbbra is orosz tulajdonban maradtak volna.⁸

1920 őszén, a Vörös Hadsereg varsói offenzívájának kudarca után megköttött lengyel-szovjet fegyverszünet a bolsevikok számára lehetővé tette, hogy fő erőiket az addig mellékhadszíntérnek tekintett dél-orosz területek ellen koncentrálják. A Mihail Vasziljevics Frunze által irányított hadműveletek végképp a Krímhez szögezték a fehéreket. Október-novemberben a Vrangel-hadsereg harci tevékenysége már csak a kiűrés biztosítására korlátozódott, a Vörös Hadsereg perekopi áttörését követően a helyzet végképp reménytelenné vált. 1920. november 11-én a harcoló alakulatok parancsot kaptak, hogy szakadjanak el az ellenségtől és az előre megállapított forgatókönyv szerint gyülekezzenek a kijelölt kikötőkben (Szevasztopol, Jalta, Kercs, Feodoszija stb.).⁹ Ezzel kezdetét vette a Krím-félsziget kiűrése. A visszaemlékezésekből kirajzolódó apokaliptikus képek ellenére az akció a korábbi fejvesztett menekülésbe és összeomlásba torkolló hasonló jellegű vállalkozásokkal (Odessza illetve Novorosszjszk 1920. márciusi kiűrése) összevetve a szervezettség és átgondoltság jegyeit mutatta. A váratlan fejlemények, emberi tragédiák, a sok esetben rablásban, fosztogatásban vagy éppen öngyilkosságban megnyilvánuló elkeseredés ellenére a bomlás folyamata nem vált megállíthatatlanná, a haderő jelentős részét sikerült szervezeten behajózni, a parancsnokok nem vesztették el a kontrollt alakulataik felett.

Az evakuáció sikerében részleteiben máig nem pontosan feltárt szerepet játszott az a körülmény, hogy a frontot áttört Vörös Hadsereg egységei lélegzétvételnymi szünethez juttatták a menekülőket. Bár több helyen, így Szevasztopolban az utolsó egységeket akkor vették fedélzetre, mikor az ellenfél előőrsei elérték a várost. Frunze csapatai jelenlegi ismereteink szerint nem törekedtek a kiűrés megakadályozására, nem támadták a szállítóhajókat. November 11-én Frunze a további vérontás elkerülése érdekében felszólította Vrangelt a kapitulációra. A magukat megadóknak amnesztiát ígért, s mindenkit biztosított arról, hogy szabadon elhagyhatja Oroszországot, ha becsületszavát adja: a jövőben nem harcol a szovjethatalom ellen.¹⁰ Ezzel Frunze szembement a politikai vezetés intencióival. A Népbiztosok Tanácsának elnöke, Vlagyimir Iljics Lenin már másnap táviratban adott hangot elégedetlenségének. *„Csak most értesültem Vrangelnak tett ajánlatáról. Mődfellett meg vagyok lepve a feltételek határtalan engedékenységé miatt. Ha az ellenfél elfogadja őket, akkor biztosítani kell a flotta tényleges bir-*

⁸ KARPOV, N. D.: *Krim – Gallipoli – Balkani.* „Russzkij puty”, Moszkva, 2002. 6-7.

⁹ USAKOV-FEDJUK (1997): 80-81.

¹⁰ AVGYEJEV, Valerij Alekszandrovics – KRASZNOV, Valerij Grigorjevics: *Izgnanyije i vozvrascsenyije. Iz isztorii evakuacii Russzkoj armii genyerala P. N. Vrangelja v nojabrje 1920 g. iz Krima i vozvrascsenyija csasztyi ee na rogyinu.* IN: *Russzkij iszhod.* „Aleteia”, Szentpétervár, 2004. 246-247.

tokbavételét, és egyetlen hajót sem szabad kiengedni. Ha nem fogadja el ezeket a feltételeket, akkor szerintem nem szabad őket többet megismételni és kíméletlen leszámolásra van szükség.”¹¹ Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij, az Összorosországi Rendkívüli Bizottság elnöke november 16-án arra utasította a Déli és Délnyugati Frontok Különleges Osztályait, hogy minden eszközzel akadályozzák meg a Krímből fehérgárdisták beszivárgását Oroszország szárazföldi területeire, és a polgári lakosság számára se engedélyezzék a félsziget elhagyását.¹² A Moszkvából érkezett határozott utasítások ellenére sem került sor az evakuálás megakadályozására. Teljes bizonyossággal nem tudhatjuk, csak sejthetjük, hogy a háttérben a fekete-tengeri francia flotta parancsnokának, Dumesnil admirálisnak a fellépése állhatott, aki értesítette a szovjet hatóságokat és a front parancsnokságát, hogy amennyiben akadályoznák a behajózást és a kikötőkből távozó hajókat támadás érné, úgy a francia flotta megtorlásképpen szovjet területeket fog bombázni.¹³ Mivel az orosz hajók francia zászló alatt futottak ki a kikötőkből, így a teljes Vrangel-flotta francia védelmet élvezett. Vannak arra mutató jelek, hogy szükség esetén a francia és amerikai hadihajók tevélegesen is beavatkoztak volna a harci cselekményekbe. Feodoszija kikötőjében egy, a kiürítést biztosító amerikai torpedóromboló tüzet nyitott a várostól néhány kilométerre lévő kigyulladt lőszerraktárra, mivel a hajó kapitánya a fellobbanó lángok és az egymást követő robbanások alapján úgy vélte, hogy a Vörös Hadsereg offenzívát indított a város ellen.¹⁴

A Krímből távozni kívánók számát a polgári menekültek, a katonák hozzátartozói csaknem duplájára növelték. A fenyegető katasztrófa árnyékában nem sok foganatja volt a Vrangel által kibocsátott felhívásnak, mellyel az ismeretlenben várható nélkülözésre és veszélyekre hivatkozva próbálta meg csökkenteni az exodus méreteit a szállító kapacitás korlátozottsága miatt. *„Tekintettel a távozni kívánó tisztek, egyéb hivatalnokok és családtagjaik evakuálásának elrendelésére, Dél-Oroszország Kormányának kötelessége, hogy mindenkit figyelmeztessen azokra a súlyos próbatételekre, melyek az Oroszországot elhagyókra várnak. Az üzemanyag hiánya a hajókon nagy zsúfoltsághoz vezet, ráadásul hosszú időt kell a tengeren tölteni. Ezen kívül a távozók további sorsa teljesen ismeretlen, mivel egyetlen külföldi állam sem egyezett bele az evakuáltak befogadásába. Dél-Oroszország Kormányának semmilyen anyagi eszközzel nem rendelkezik, hogy az úton és azt követően segítséget nyújtson. Mindez arra készteti a kormányt, hogy mindenkinek a maradást tanácsolja, akit nem fenyeget az ellenséges erők közvetlen veszélye.”*¹⁵ Ennél kategorikusabban fogalmazott a flotta élén álló Mihail Alekszandrovics Kedrov ellentengernagy titkos direktívájában: *„...a Főparancsnok utasítása értelmében csak a katonai alakulatok kerülnek evakuálásra, fegyverrel és lőszerez, de lovak és nehéz felszerelés nélkül. A tisztek családjai a családfővel együtt szállnak hajóra.”* Ugyanez a rendelkezés 1.000 főben

¹¹ KARPOV (2002): 8.

¹² USAKOV–FEDJUK (1997): 88.

¹³ KARPOV (2002): 14.

¹⁴ AVGYEJEV–KRASZNOV (2004): 249.

¹⁵ USAKOV–FEDJUK (1997): 80-81.

maximálta az elszállítható polgári személyek számát.¹⁶ Az összeomlás körülményei között azonban ennek nem sikerült érvényt szerezni.

A rendelkezésre álló szállító kapacitás kevésnek bizonyult, még úgy is, hogy a kiürítési terv átdolgozásakor a tavaszi 60 ezerről 75 ezerre növelték a keretet.¹⁷ A hajókat szinte az elviselhetetlenségig túlterhelték. Pl. az 1.860 főre méretezett „*Szaratov*” gőzös több mint 7.000 embert vett a fedélzetére, de volt olyan hajó is (a „*Vlagyimir*”), amely 12 ezer emberrel futott ki a nyílt tengerre.¹⁸ A zsúfoltság enyhítésére Vrangel a szövetségesekkel egyeztetve a Fekete-tengeren tartózkodó francia, brit, amerikai, görög stb. hajók segítségét is igénybe vehette. Az 1920. november 11-től 17-ig tartó akció során 126 hajó indult az ismeretlenbe a krími kikötőkből mintegy 130-145 ezer emberrel, köztük 75 ezer katonával, a fehér hadsereg maradékával.¹⁹ Az „*állam nélküli hadsereg*” első közvetlen úti célja Konstantinápoly volt, további sorsa pedig a bizonytalanság.

A 4-7 napos hajútat követően egy az éhségtől, zsúfoltságtól, betegségektől, az időjárás viszontagságaitól meggyötört, morális tartásában meggyengült embertömeg érkezett a tengerszorosok és Konstantinápoly térségébe, mert ez tűnt a legalkalmasabb területnek a Fekete-tenger medencéjében a menekültek átmeneti elhelyezésére. Törökország első világháborús vereségét követően a térség az antanthatalmak ellenőrzése alatt állt, kívül esett a Musztafa Kemal vezette török nemzeti ellenállási mozgalom hatósugarán. Másrészt innen volt a legkönnyebben megoldható a majdani továbbszállítás az európai, balkáni országok felé, vagy a Földközi-tenger partvidékének bármely pontjára.

Még zajlott az evakuáció, mikor a francia Waldeck-Rousseau cirkáló fedélzetén Vrangel és Satyilov igyekeztek megállapodni a franciákkal az orosz haderő jövőjéről. A feltételrendszer egyik legfontosabb elemét a Vrangel-hadsereg és a menekültek feletti francia védnökség jelentette. Az evakuálás és az alakulatok elhelyezése során a franciák részéről felmerült költségek fedezetét a fekete-tengeri orosz hadihajók és kereskedelmi flotta képezték. A franciák nem bizonyultak érzelgősnek és keményen benyújtották a számlát, már a kikötőkbe beérkező hajók szállítmányát igyekeztek lefoglalni, nem csak fegyvereket és egyéb hadianyagot, de teát, szövetet, szentet, sőt ruhát is, amire pedig a menekülteknek is nagy szüksége lett volna.²⁰ Ugyanakkor kétségtelen, francia segítség nélkül az exodus nagyon könnyen humanitárius katasztrófába torkollhatott volna. Az üzemképes hajók Kedrov altengernagy²¹ irányítása alatt 1920 decemberében elhagyták a Márvány-tengeri kikötőket és Bizerta felé vették útjukat. Az észak-afrikai kikötővárosban ezzel egy, a flotta tisztjeiből, tengerészeiből és családtagjaikból 5-6 ezer fős orosz kolónia jelent meg.

---

¹⁶ KARPOV, 2002. 8-9.

¹⁷ KRUCSINYIN, A. Sz.: *P. N. Vrangel i J. A. Szlascsov: Konflikt licnosztyej ili konflikt sztratyejij?* IN: *Krim, Vrangel*, 1920 god. 2006.

¹⁸ USAKOV-FEDJUK (1997): 83.

¹⁹ CVETKOV (2005): 377-378.

²⁰ KARPOV (2002): 21-22.

²¹ M. Kedrovot az evakuálás sikeres lebonyolításáért Vrangel ellentengernagyból altengernaggyá léptette elő.

Jogi helyzetük, elhelyezésük és ellátásuk meglehetősen sajátos volt, egyszerre érezhették magukat foglyoknak és menekülteknek. Az első hetekben a francia hatóságok valóságos karanténba helyezték az orosz hajókat (még a sárga zászlót is fel kellett vonniuk), a személyzet nem hagyhatta el a fedélzetet, a flotta parancsnoka nem érintkezhetett alárendeltjeivel. Később kiűritett laktanyákban szállásolták el őket, és gondoskodtak szűkös napi élelmezésükről. A franciák a hajók feletti rendelkezést 1921 és 1924 között fokozatosan szerezték meg, voltak hajók, melyeket saját flottájukban hadrendbe állítottak, voltak melyeket eladtak vagy szétszereltek. Az orosz flotta sorsát végleg megpecsételte, amikor Franciaország 1924 októberében elismerte a Szovjetuniót, ezzel a bizertai orosz hajóraj megszűnt létezni.²²

A Krím kiűritését követően Vrangel mindenáron szerette volna hadseregét egyben tartani, harckészségét, harci szervezetét megőrizni. Erre csak úgy látott lehetőséget, ha az alakulatok már a legközelebbi jövőben olyan katonai feladatot kapnak, amely közvetve vagy közvetlenül alkalmat adhat a bolsevikokkal szembeni fellépésre. Az egyik ilyen, a szövetségesekkel is megosztott elgondolása az volt, hogy az orosz alakulatok lássanak el megszálló feladatokat a török főváros és a tengerszorosok térségében, s vegyenek részt a Musztafa Kemal elleni harcban.²³ Az angolok és franciák azonban elzárkóztak az ötlettől, hiszen így az orosz haderő egy nagy létszámú zsoldos hadsereggé változott volna, amelynek alkalmazása több komoly problémát is felvetett. Tisztázatlan lett volna az állam nélküli hadsereg státusza, milyen szintig maradtak volna orosz parancsnokság alatt, milyen irányítás alá kerültek volna.

A másik, hamvába holt elgondolás, a hadseregnek a lengyel-szovjet frontra történő átszállítása volt, ahol az előzetes fegyverszünet aláírása ellenére Vrangel a harcok kiújulására számított. Amint 1920. november 24-én a Párizsban tartózkodó Pjotr Berngardovics Sztruvéhez írt táviratából kiténik, továbbra is remélte, hogy Európa végre rádöbben a bolsevik veszély komolyságára, lehetőséget ad a hadsereg megőrzésére, és akkor „menekülésünk győzelemmé változhat”.²⁴ Helyzetelemzése tévesnek bizonyult, mivel figyelmen kívül hagyta, hogy az előzetes békefeltételek Lengyelország számára igen kedvezőek, Franciaország és különösen Nagy-Britannia békét akar. Harmadik megoldásként kínákozott a hadsereg, vagy legalább egyes egységeinek átdobása a Távol-Keletre, Grigorij Mihajlovics Szemjonov atamánhoz. A franciák azonban brit nyomásra kategorikusan elzárkóztak ettől.²⁵

A szövetségesek számára kockázatosnak tűnt egy idegen, felfegyverzett, politikai kontroll nélküli hadsereg jelenléte a világ bármely pontján, és a befogadó államok sem lelkesedtek az ötletért, hogy területükön olyan katonai alakulatok állomásozzanak, melyek felett nem rendelkeznek teljesen. Párizs számára a legkézenfekvőbb megoldásnak az mutatkozott, hogy a Vrangel-

²² AVGYEJEV-KRASZNOV (2004): 254-255.

²³ CVETKOV (2005): 378.

²⁴ BUDNYICKIJ, Oleg Vitaljevics: *Gyengi russzkoj emigracii: Kolcsakovszkoje zoloto. 1918-1957. „Novoje lityeraturnoje obozrenyje”*, Moszkva, 2008. 272.

²⁵ KARPOV (2002): 65.

hadsereg maradványaiból átvett önkéntesekkel feltöltésük a francia idegenlégiót, a személyi állomány többi része pedig kapjon menekült státuszt.²⁶ Ugyanakkor azonban azzal is tisztában voltak, hogy a rend és a fegyelem fenntartása ilyen nagyságú és összetételű embertömeg esetén könnyebb a katonai szervezet megőrzésével.

A török partokat elérő orosz alakulatok helyzetét az első időszakban a fenti szempontok sajátos egyvelege határozta meg. Már a kezdet kezdetén kudarcot vallott a szövetségesek azon törekvése, hogy a kikötőbe érkező hajókról a fegyvereket összegyűjtsék. A fegyverek átadására irányuló felszólításnak az orosz egységek csak ímmel-ámmal engedelmeskedtek, vagy kereken megtagadták. Végül az a kompromisszumos megoldás született, hogy a tisztek lőfegyvereit meghagyták, a legénységi állománytól összegyűjtötték, de a raktárhelyiségek elé orosz őrséget állítottak, illetve hadosztályonként sor került egy-egy olyan zászlóalj felállítására, amely megtarthatta fegyvereit.²⁷

A franciákkal és angolokkal egyeztetve került sor a hadsereg egységeinek kihajózására és ideiglenes elhelyezésére. A haderő zöme, az Alekszandr Pavlovics Kutjepov gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt álló 1. hadtest a Gallipoli félszigeten ütött tábornok (létszámukat a szakirodalom 27-35 ezer főre teszi). A kubáni kozákok (mintegy 16 ezer fő) Mihail Arhipovics Fosztyikov altábornagy vezetésével Lemnosz szigetére, a doni kozákok (kb. 20 ezer fő) élükön Fjodor Fjodorovics Abramov altábornaggyal pedig Isztambultól nem messze, Çatalca térségébe kerültek.²⁸ A polgári menekültek nagyobb részét (22 ezer fő) továbbirányították a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, mintegy 8 ezret pedig Bulgária, Görögország és Románia fogadott be.²⁹

A Gallipoliban eltöltött egy év kapcsán a visszaemlékezésekből, dokumentumokból kirajzolódó kép két markáns elemet tartalmaz. Az egyik az elhelyezés és az ellátás mostoha körülményeit ecseteli. A valaha szebb napokat látott, romos város alkalmatlan volt a félszigetre érkezett közel 30 ezer menekült befogadására. Sem a helyi lakosság, sem a francia helyőrség nem rendelkezett elegendő anyagi erőforrással ahhoz, hogy élelmezésükről megfelelő módon gondoskodjon. Az alakulatok közel kétharmadát a városon kívül lehetett csak elhelyezni. A tábornok a szó szoros értelmében egy kopár, széljárta völgyben, kellett felépíteni, a sátrak vajmi kevés védelmet nyújtottak a novemberi hideg és a közelgő tél ellen. Gallipoli az itt menedéket talált oroszoktól új nevet kapott: Goloje Polje (csupasz, pusztaság).³⁰

A másik mozzanat Kutjepov tábornok határozottsága, energikussága, amivel a nélkülözések közepette a fegyelmet megszilárdította, a hadtestet újjászerve-

---

²⁶ Karpov adatai szerint az idegenlégióba mintegy háromezer orosz tiszt és katona jelentkezett Vrangel hadseregéből. KARPOV (2002): 22-23.

²⁷ KARPOV (2002): 21.

²⁸ USAKOV-FEDJUK (1997): 93.

²⁹ AVGYEJEV-KRASZNOV (2004): 252. ill. KARPOV (2002) 29.

³⁰ Az életviszonyokról, tábori körülményekről részletesen lásd: ABINJAKIN, R. M.: *Genyernal-ot infanterii A. P. Kutjepov.* IN: *Beloje dvizsenyije*, 2005. 339-342. ill. KARPOV (2002): 28-48.

vezte. Ezen a téren egyébként Kutjepov sokkal sikeresebbnek bizonyult, mint korábbi katonai vállalkozásai esetében. Ha kellett, a drasztikus intézkedésektől sem riadt vissza. A Gallipoliban töltött időszak alatt a hadbíróóság összesen hét halálos ítéletet hozott. Volt olyan ezredes, akit ellenséges propaganda miatt ítélték halálra (azt hangoztatta, hogy az igazi népi hadsereg nem az itteni, hanem amelyik Oroszországban maradt); másokat azért sújtottak ezzel a büntetéssel, mert hadititkokat árultak el az ellenségnek. Ellenség alatt ez esetben a franciákat(!) értették, ami rávilágít arra, hogy korábbi szövetségeseikkel és fő támogatójukkal való viszonyuk ellentmondásosan alakult.³¹ A büntetőzászlóalj, a hadtestbíróóság által kimondott és végrehajtott halálos ítéletek, a kiszabott fegyelmi büntetések csak az érem egyik oldalát jelentették. Kutjepov igyekezett a katonai létnek pozitív tartalmat adni, a nehéz körülmények között tengődő, sokszor éhező, kétségbeesett katonáknak valamiféle jövőképet felmutatni. Amennyire a körülmények és a hiányos felszerelés ezt lehetővé tették, folytatódott a katonai kiképzés, az alakulatok nagy része a tábor rendben tartására vagy őrzésére volt beosztva. A tisztektől és katonáktól megkövetelték a rendezett ruházatot, a szabályos katonai tiszteletadást, a harci szellem megőrzéséről a rendszeres katonai díszszemlék gondoskodtak. Mindeközben folyamatosan próbálták ébren tartani a reményt, hogy a hadsereg már a legközelebbi jövőben harcba indulhat a bolsevikok ellen. Az intézkedések egy sajátos „gallipoli-öntudat” kialakulásához vezettek, a hadtest tagjai kezdték magukat egy jövendő orosz hadsereg elit magjának tekinteni. A fehér mozgalom egyik meghatározó ideológusa, a Gallipoliba látogató Vaszilij Vitaljevics Sulgin a tábort, a fehér sátrakat a megtisztulás helyeként írja le emlékirataiban: „Itt meghalnak régi bűneink: a Szürkeség és a Szenny... Itt születik a Fehér Város, ahol a fehér házakban csak igazi fehérek lesznek – hófehérek.”³² Ha a Sulgin által remélt katartikus megújulás el is maradt, kétségtelen tény: az emigrációban az 1. hadtest tudta leginkább és legtovább katonai jellegét megőrizni. Ebben a parancsnokok erélyessége mellett a szociális összetétel is szerepet játszott: a tisztek, kadétok nagy száma mellett a sorállományban is viszonylag magas volt a felső- vagy középfokú végzettséggel rendelkezők, illetve azok aránya, akik tanulmányaikat a háború miatt kénytelenek voltak félbeszakítani. A tábor kiűritését követően pedig mindazok, akik itt töltötték az evakuálás utáni egy évet, külön szövetségeket hoztak létre „Gallipoliak Társasága” („Obsesztvo Gallipolijcev”) néven.

Sikerült elérni azt is, hogy az alárendeltek csak feljebbvalóiktól fogadtak el parancsot, a francia hatóságoktól nem. Ezen a téren a helyzet időnként pattanásig feszült, mivel ahogy a nagypolitikában, úgy a helyszínen is folyamatosan

³¹ KARPOV (2004): 116.

³² SULGIN, Vaszilij Vitaljevics: *Godi–Dnyi–1920. „Novosztyi”*, Moszkva, 1990. 804. Az idézetben a *fehér* szó gyakori ismétlődése nem véletlen. Sulgin egyike volt azoknak a teoretikusoknak, akik a monarchiát, a monarchiáért küzdőket a fehér színnel, a tisztasággal azonosították, a polgárháború borzalmait tapasztalva azonban úgy látta, hogy a szentként induló mozgalom beszennyeződött, irányítása banditák kezébe került. BEBESI György: *A cári monarchia „védőszentjei”. Pogromlovagok és szürke kardinálisok*. Pécs, 2001. 139-140.

erősödtek azok a francia törekvések, hogy az oroszokat ne hadseregként, hanem egyszerű menekültekként kezeljék. 1920 decemberében a beteg Kutjepovot helyettesítő Vlagyimir Konsztantyinovics Vitkovszkij tábornok például szabályos riadókézsültséget rendelt el a hadtestnél, miután a francia helyőrség parancsnoka, Tomassen alezredes követelte a fegyverek átadását és a menekültek alárendelését a francia parancsnokságnak. (A kikötőben állomásozó orosz cirkáló, a Georgij Pobedonoszec parancsot kapott a mellette horgonyzó francia ágyúnaszád elsüllyesztésére ha a konfliktus fegyveres összetűzéshez vezetne.)³³ Végül az incidens a franciák teljes visszakozásával ért véget, akik felmérték, hogy az elszánt oroszok ellen a kis létszámú garnizonuknak nincs esélye. Mint később látni fogjuk, ennél cifrább helyzetek is adódtak.

Közben az európai diplomáciában és katonapolitikában, az orosz emigráció soraiban zajlott a küzdelem a hadsereg további sorsával kapcsolatban. Vrangel a Krím félsziget kiürítését követően a konstantinápolyi (Isztambuli) orosz követségi épületben és a „Lukull” cirkálón rendezte be főhadiszállását. Bár továbbra is Főparancsnok („*Glavnokomandujusij*”) maradt, hadseregével lazult a kapcsolata. Idejének nagy részét a szövetségesekkel folytatott megbeszélések és saját diplomáciai szolgálatának kiépítése töltötték ki. Ugyanakkor az idő előre haladtával a franciák tudatosan törekedtek Vrangel elszigetelésére, a hadsereg feletti befolyásának csökkentésére. Gallipoliba Vrangel először csak a Krím félsziget kiürítése után egy hónappal, december 18-án jutott el, következő látogatására pedig csak február 15-én került sor. Mindkét alkalommal igyekezett lelket önteni a katonákba, helyzetének képlékenysége miatt azonban erre csak korlátozott esélyei voltak. Bár a katonákhoz intézett szövegében komoly eredményként könyvelte el, hogy a szövetségesek az orosz hadsereget nem menekültek tömegeként, hanem önálló, szervezett fegyveres erőként kezelik, a parancsnokokkal folytatott zártkörű beszélgetés során elismerte, hogy ez csak részben van így: a francia katonai vezetés hajlik erre a megoldásra, viszont a politikai vezetés határozottan elutasítja.³⁴ Minden alapot nélkülözött az a Vrangel által táplált illúzió, hogy a katonák majd rábírnák a politikusokat véleményük megváltoztatására. A francia minisztertanács már november 30-án döntött arról, hogy a problémát humanitárius kérdésként kezeli, és nincs szándékában a Vrangel hadseregnek, mint szervezett fegyveres erőnek a fenntartására. Pjotr Szutruve, Mihail Vlagyimirovics Bernackij és Alekszandr Vasziljevics Krivosein, Vrangel kormányának Párizsba tartózkodó tagjai táviratban hívták fel a Főparancsnok figyelmét arra, hogy az a határ, ameddig Franciaország hajlandó elmenni a menekültek támogatásában, igen közel van: menekültstátusz biztosítása, és egy olyan orosz, nem politikai szervezet létrehozása, amelynek feladata a segélyek koordinálása.³⁵ Februárban Vrangel már a korábbi mérsékelt optimizmussal sem nyilatkozhatott a szövetségesek szándékáról, ehelyett

---

³³ KARPOV (2004): 53-54.

³⁴ KARPOV (2004): 50-51.

³⁵ BUDNYICKIJ (2008): 279-280.

olyasmit ígért katonáinak, aminek megvalósíthatóságában maga sem hihetett komolyan: „Nem telik el három hónap és újra előre vezetlek benneteket, Oroszországba...”³⁶ Három hónap múlva azonban Vrangelnek már arra sem volt lehetősége, hogy az 1. hadtestet meglátogassa Gallipoliban, mivel a franciák ezt nem engedélyezték számára.

A franciáktól elszenvedett megaláztatáson túl Vrangel pozíciója a széttagolt orosz emigráción belül sem volt irigylésre méltó. Amíg orosz területen harcolt, addig az emigráció egy része az orosz államiság hordozóját, a törvényes hatalom jogfolytonosságát látta benne, és személyes szimpátiáját vagy antipátiáját féltetve hajlandó volt felsorakozni mögötte (Ebből a körből értelemszerűen teljesen ki kell zárni a baloldali emigrációt, a polgári demokratikus elkötelezettségű irányzat pedig megosztott volt). Bár erős megszorításokkal, de a külországokban állomásozó orosz diplomáciai képviselők is elfogadták hivatali előjárójuknak a dél-orosz kormány külügyminiszterét, a kadét Pjotr Berngardovics Sztruvét, aki hivatalos titulusa szerint a Déloroszországi Fegyveres Erők Főparancsnoka mellett működő Külkapcsolatok Igazgatóságának vezetője volt. Helyzetét jól jellemzi, hogy a krími kormány külpolitikáját nem Szevasztopolból, hanem 1920 májusa óta Párizsból intézte, az orosz követekkel való egyeztetést pedig a rangidős diplomatára, Mihail Nyikolajevics Girszre bízta.³⁷

A Krím félsziget kiűritése gyökeres változást eredményezett, s új problémákat vetett fel. Az utolsó fehér államalakulat megszűnése még azokat a csoportokat, irányzatokat is szembefordította egymással, melyek korábban a közös nevező, a bolsevik-ellenesség mentén együtt tudtak működni. A fehér mozgalom kiszorult az európai Oroszországból, emigrációba kényszerült. Nemcsak a célokat, feladatokat kellett újragondolni, de a hozzájuk rendelt eszközöket is. Vrangel álláspontja teljesen egyértelmű és világos volt. Továbbra is saját magát tekintette a főhatalom legitim birtokosának, ebből következően az emigráció első számú vezetőjének. „A Krím elhagyásával ténylegesen megszűntem Dél-Oroszország Kormányzója lenni, és természetesen ez a titulus megszűnt. De ebből nem szabad hamis következtetéseket levonni: ez nem jelenti azt, hogy a törvényes hatalom birtokosa megszűnt volna létezni. Az elnevezés feleslegessé vált, de az eszme a maga teljességében megmaradt. Számomra némiképp érthetetlen, hogyan merülhettek fel kétségek, mivel a Krím elhagyása nem semmisítette meg azt az alapelvet, amelyen a hatalom és a hadsereg nyugszik. Én, ugyanúgy, mint korábban, a hatalom feje maradok.”³⁸ S bár kormányát felszámolta, a legfontosabb ügyek intézésére megtartotta maga mellett vezérkari főnökét, Pavel Satyilovot, a pénzügyekért felelős Mihail Bernackijt és a külkapcsolatok irányítóját Pjotr Sztruvét. Továbbra is parancsokat fogalmazott meg a hadsereg részére, a külképviseletek vezetőit pedig utasította, hogy maradjanak állomáshelyükön s a felmerülő kérdésekben Satyilovtól vagy Sztruvétől kérjenek instrukciókat.³⁹

³⁶ CVETKOV (2005): 379.

³⁷ KONONOVA, Margarita Mihajlovna: *Russzkije diplomatyicseszkiye predsztavitel'sztva v emigracii (1917-1935)*. Moszkva, 2004. 111-112.

³⁸ BUDNYICKIJ (2008): 277.

³⁹ Uo. 278.

Az emigráció jelentős csoportjai korántsem voltak hajlandók Vrangelt elismerni a „*törvényes hatalom letéteményesének*”, és egy, az emigráció helyzetéhez, feladataihoz jobban igazodó struktúra létrehozására törekedtek. Ekkor született meg egy párizsi székhelyű, széles politikai összefogáson alapuló nemzeti bizottság létrehozásának gondolata. A bizottság, és a mögötte álló nemzeti, demokratikus mozgalom a kadetoktól a jobboldali eszereken keresztül a népi szocialistákig ölelte volna fel a politikai palettát.⁴⁰ A testület felállítását elsősorban a diplomaták, Borisz Alekszandrovics Bahmetyev washingtoni, Vaszilij Alekszejevics Maklakov párizsi, Mihail Girsz római nagykövetek szorgalmazták, de az elgondolást hamarosan Vrangel környezetének meghatározó tagjai közül Sztruve és Krivosein is elfogadták. Kezdetben Vrangelnek sem volt kifogása ellene, hiszen úgy vélte, hogy a testület a hadsereg „*politikai fedőszerve*” lesz, és az irányítás szálai az ő kezében futnak össze. Ezzel szemben a másik oldal azzal érvelt, hogy a katonai diktatúrára alapozott bolsevik-ellenes küzdelem elbukott, a nemzeti bizottsággal éppen azt kívánták megmutatni a nyugati demokráciáknak, hogy a diktatúrák Oroszországán kívül van egy másik, liberális-demokratikus Oroszország is, amelynek hangja meghatározó az emigrációban. Ebbe a képzetbe nem fért bele a hadsereg megőrzése a Vrangel által kívánt formában.⁴¹ Maklakov a bizottságot elsősorban társadalmi és nem hatalmi-politikai szervezatként képzelte el, melynek fő feladata egy nemzeti program megalkotása, valamint a nyugati közvélemény és a politikai körök megnyerése. A párizsi orosz követ két olyan veszélyt látott, ami ellen a tervezett bizottságnak sürgősen fel kell vennie a küzdelmet: az egyik a nyugati államok egyre erősödő hajlandósága a bolsevikok elismerésére, a másik a cári Oroszország területén létrejött utódállamok elismerése.⁴² Ha a „*külföldi Oroszország*” elgondolt egyesítése nem is sikerült, egyes korábbi emigráns intézmények felújították tevékenységüket. Ezek közé tartozott például az Alkotmányozó Gyűlés volt küldötteinek párizsi értekezlete 1921 januárjában, ahol 33 egykori küldött döntött egy Végrehajtó Bizottság létrehozásáról. Vrangel helyzetét erőteljesen befolyásolta a Nagykövetek Értekezletének állásfoglalása. Az orosz diplomáciai testületek vezetői 1921 februárjában, Párizsban tartott összejövetelükön kimondták, hogy a Krím elestét követően a hatalom egyetlen törvényes és jogfolytonos letéteményese a Nagykövetek Értekezlete.⁴³ E fajsúlyos kijelentés so-

---

⁴⁰ KONONOVA (2004): 139-140.

⁴¹ BUDNYICKIJ (2008): 274-275.

⁴² KONONOVA (2004): 141.

⁴³ Uo. 145. A Nagykövetek Értekezletét a bolsevik hatalomátvételt követően, 1917. november végén hozták létre Párizsban, elsődleges céljának az orosz érdekek védelmét, a fehér mozgalmak támogatását tekintette, ehhez járult később az emigráció képviselőitől és megszervezésének feladata. A testület első elnökévé a már említett Maklakovot választották. Az intézmény elnevezésének használata az orosz történeti szakirodalomban sem egységes: *Szovescsanyije Poszlov, Szovjet Poszlov*. A két változatot gyakran egyetlen cikken belül is felváltva használják. A fordítási lehetőségek közül a Nagykövetek Értekezlete kifejezés mellett döntöttem, mivel a magyar történeti szakirodalomban a Nagykövetek Tanácsa terminus már foglalt, a párizsi békekonferencia 1920 januárjában megszűnő intézményei helyett a még lezáratlan ügyek továbbvitelére létrehozott testületet jelenti.

rán abból indultak ki, hogy az orosz követeket valamelyik korábbi, legitim orosz kormány nevezte ki, és (egyelőre még) a fogadó országok is elismerik őket hivatalos képviselőként, biztosítják számukra a diplomata státuszt. A testület nevében Girsz 1921. február 10-én levélben értesítette Vrangelt, hogy nem ismerik el őt a főhatalom birtokosának és nem fogadnak el tőle utasításokat. Ezzel párhuzamosan korábbi politikai bizalmasai és kormányának egykori tagjai közül Sztruve és Bernackij is elfordultak Vrangeltől. Sztruve még januárban, levélben kérte felmentését a Külföldi Kapcsolatok Részlegének vezetése alól. Elhatározását azzal indokolta, hogy a Főparancsnokság politikáját elhibázottnak tartja, annak képviseletét vállalni nem tudja.⁴⁴ A Vrangel-hadsereg ügyében a Nagykövetség Értekezlete a realitásokból kiindulva a francia álláspontot tette magáévá, vagyis a tiszteket és katonákat menekültként kezelte, és így is vállalt részt a segítézésükben.

A párizsi emigrációs politikai központtal szemben Vrangel Konstantinápolyban próbált meg valamiféle ellensúlyt létrehozni. 1921. április 5-én a konstantinápolyi orosz követség épületében megalakult az Orosz Tanács. A 30 tagú testület elnöke Pjotr Vrangel lett, tagjainak sorában ott találjuk Vaszilij Sulgint, valamint Vrangel több tábornokát, köztük az 1. hadtest parancsnokát, Kutjepovot. Az Orosz Tanács úgy definiálta magát, mint „az orosz hazafiak számára az Antibolsevista Oroszország legfőbb államhatalmi szerve”.⁴⁵ A kísérlet végül a Nagykövetség Értekezletével ellentétben nem bizonyult tartósnak, az Orosz Tanács már a következő évben megszűnt. A Nagykövetség Értekezletével szemben Vrangel alulmaradt a külföldi orosz javak feletti rendelkezési jog megszerzéséért folytatott versenyfutásban is. Ezen a helyzeten még az sem változtatott, hogy az Értekezlet által felállított Pénzügyi Tanácsba bekerült kormányának volt pénzügyminisztere és pénzügyi ellenőre, Mihail Bernackij és Nyikanor Vasziljevics Szavics is. Bernackij ekkor már egyértelműen a Nagykövetség Értekezletének álláspontjára helyezkedett a Főparancsnokkal szemben.⁴⁶

Mindeközben a franciáknak és angoloknak egyre nagyobb politikai tehertélt jelentett az „állam nélküli hadsereg” problémája, amely komoly gátja volt a hatalom új birtokosaival, a bolsevikokkal való „modus vivendi” kialakításának. A kétoldalú tárgyalásokon a szovjetek állandóan felvetették a kérdést, hogy mi a célja a szövetségeseknek Vrangel hadseregével. Az 1921. március 16-án aláírt brit-szovjet kereskedelmi megállapodás szövegszerűen is tartalmazza a hadsereg felszámolásának kötelezettségét.⁴⁷ Bár a szorosok térségében állomásozó francia erők nem voltak elégségesek az oroszok lefegyverzésére, a Vrangel-hadsereg feloszlására, Párizsban és a katonai vezetésnek mégis hatékony eszközök álltak rendelkezésére, hogy a franciák akaratát rákényszerítsék az oroszokra. Erre az amúgy is szűkös ellátás, a finanszírozás megvonása vagy

⁴⁴ BUDNYICKIJ (2008): 284. ill. 289.

⁴⁵ BUDNYICKIJ (2008): 290.

⁴⁶ Uo. 288.

⁴⁷ KARPOV (2002): 67.

csökkentése látszott alkalmasnak. Emellett megpróbálták az ilyenkor elkerülhetetlenül kiéleződő belső konfliktusokra építve belülről bomlasztani a hadsereget, az elégedetlenkedőket rábírní a haderő elhagyására, többeket pedig a Szovjet-Oroszországba történő visszatérésre. 1921 márciusában Maurice Pellé tábornok, francia főbiztos kormánya utasítására közölte Vrangellel, hogy Franciaország a legrövidebb időn belül beszünteti az orosz menekültek „*ingyenes*” ellátását, és három alternatívát kínál nekik: 1. térjenek vissza Oroszországba, 2. Emigráljanak Brazíliába (állítólag csak Sao Paulo állam 20 ezer menekült befogadását vállalta.) 3. Menekültként helyezkedjenek el a polgári életben, találjanak olyan kenyérkereső foglalkozást, amellyel el tudják tartani magukat és családjukat. 1921. április 17-én jelent meg a francia kormány hivatalos közleménye arról, hogy Párizs „*leveszi a kezét*” Vrangel hadseregéről, mivel illúzióknak tartja a bolsevizmus elleni harcot egy, Oroszország határain kívüli haderővel.⁴⁸ Az Oroszországba való visszatérés személyes biztonságuk és büntetlenségük garantálása nélkül sokak számára kockázatosnak tűnt, a Brazíliába történő kivándorlás már csak a távolság miatt is gyakorlatilag nullára csökkentette a hazatérés esélyét. Vrangelt ez a hozzáállás rendkívül elkésérettette, ő a hadsereg ellátását úgy fogta fel, mint a franciáktól elvárható hozzájárulást a bolsevizmus elleni közös küzdelemhez, mint megszolgált támogatást „*a háborúban kiontott vérért, az Európa megmentésére irányuló közös erőfeszítés terén tanúsított állhatatosságunkért és hűségünkért.*”⁴⁹ Ráadásul, Vrangelék érvelése szerint a franciák kezére jutott fekete-tengeri orosz flotta, a hajókon lefoglalt javak némi anyagi ellenszolgáltatást jelentettek, még akkor is, ha a kiadásokat ez teljes mértékben nem fedezte. A fedezet aránya és mértéke komoly vita tárgyát képezte az oroszok és franciák között. Az Orosz Tanács az átadott flotta és hadianyag értékét az 1914-es áron számolta, nem a hajók tényleges, meglehetősen leharcolt állapota alapján.⁵⁰ 1921 tavaszáig a francia költségvetésből 200 millió frankot fordítottak a Vrangel-hadsereg eltartására.⁵¹

Vrangel első, elkésérettett reakciója a fokozódó francia nyomásra az volt, hogy ilyen körülmények között a hadsereget fegyverrel a kezében partra kellene tenni Szovjet-Oroszországban, hogy legalább „*tisztességgel haljon meg*”. Ez a kétségbeesés azonban hamarosan átadta helyét egy jóval reálisabb elgondolásnak: a megmaradt alakulatok áttelepítésének a baráti balkáni szláv országokba, elsősorban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba és Bulgáriába, ahol több esély mutatkozott a haderő egyben tartására és a szervezeti struktúra megőrzésére. Ekkor már mindkét országgal folytak a tárgyalások ez ügyben, és mindkét kormány mutatott bizonyos hajlandóságot a hadsereg maradványainak befogadására.

Mielőtt azonban ennek részleteire rátérnék, meg kell említeni egy olyan mozzanatot, ami az orosz hadvezetés elszántságát, elkésérettettségét, a szövet-

---

⁴⁸ Uo. 52-53. ill. 71.

⁴⁹ KARPOV (2002): 70.

⁵⁰ BUDNYICKIJ (2008): 291. Az ily módon kalkulált 144 millió frankos tétel valószínűleg jelentősen meghaladta az átadott javak tényleges értékét.

⁵¹ AVGYEJEV-KRASZNOV (2004): 258.

ségesekkel szembeni csalódottságát tükrözi. Amikor a francia ultimátumot a Gallipoliban elhelyezett 1. hadtest parancsnokságával is közölték, Kutjepovék elhatározták, hogy a hadtestet sürgősen (szállítóeszközök hiányában akár gyalogmenetben is) Bulgáriába vezénylik. A részletek kidolgozása során azonban felmerült egy sokkal merészebb, kockázatosabb elgondolás. Eszerint az 1. hadtest alakulatai fegyverrel a kézben megindulnak a félszigetről északi irányba, mintha Bulgária felé tartanának, majd a megfelelő szélességi kört elérve hirtelen keletnek fordulnak, és menetből elfoglalják Konstantinápolyt. A stratégiai-
lag fontos város birtokában pedig kikényszerítik a szövetségesektől helyzetük kedvező rendezését. Az elgondolásban nem is az a meglepő, hogy egyáltalán felvetődött, hanem az, hogy ezt követően a hadtest parancsnokságán lázas és minden részletre kiterjedő tervezőmunka kezdődött. A rendelkezésre álló eszközökkel igyekeztek felmérni a terepviszonyokat, a potenciális ellenséges erők elhelyezkedését. A franciák jóvoltából, egy hadgyakorlat során arról is meggyőződhetek, hogy a francia hajók nem képesek zárótűz alá venni a félszigetről kivezető útvonalat a földnyelv legkeskenyebb pontján. (A franciák éppen ellenkező szándékkal hívták meg Kutjepovot az erődemonstrációra, sejtették ugyanis, hogy a hadtestével a félsziget elhagyására készül, s így remélték eltántorítani szándékától.) A felderítő munkát a menetvonal megtervezése, az időkeretek meghatározása követte. A hadtest egységeivel az egyre sűrűsödő éjszakai riadók során gyakoroltatták a harc- és menetkészültség minél gyorsabb elérését. A térségben állomásozó, döntően szenegáliakból álló francia zászlóalj-
jat egy váratlan éjszakai rajtaütéssel tervezték lefegyverezni, az utóvédnek pedig a francia parancsnokság kommunikációs vonalait kellett elvágni, illetve az el nem szállítható felszerelést megsemmisíteni. A tervet közölték Vrangellel, aki jóváhagyta az elgondolást.

A diplomáciai előkészítést az jelentette, hogy a görög hatóságokkal (a terület 1922-ig jogilag Görögországhoz tartozott) sikerült titokban megállapodni, hogy nem akadályozzák az oroszok előrenyomulását, lehetőség szerint pedig vezetőket, szállítóeszközöket, élelmet biztosítanak számukra. Kutjepovék vállalkozásuk sikerét az alábbi körülményekre alapozták: az Oszmán Birodalom egykori fővárosát a szövetségesek ellenőrizték, akik között már korántsem volt meg a korábbi bizalom és egyetértés, a szultán gyakorlatilag az angolok és franciák foglya volt, a Musztafa Kemal vezette török mozgalom hatósugara még nem érte el a várost, a döntően gyarmati alakulatokból álló helyőrséget pedig nem tekintették komoly ellenfélnek. Szintén számításba vették, hogy Konstantinápoly előterében, Çatalca térségében is voltak orosz alakulatok, maga Konstantinápoly pedig tele volt orosz menekültekkel. Végül a gondosan előkészített akcióból semmi nem lett, mert a franciák enyhítettek ultimátumszerű követeléseiken, és némileg javult a gallipoli menekültek ellátása is. Ebben a helyzetben Kutjepov tábornok úgy döntött, hogy nem vállalja a támadással járó kockázatot.⁵²

---

⁵² A Konstantinápoly tervezett elfoglalásával kapcsolatos részleteket Vlagyimir Vitkovszkij tábornok emlékiratai alapján közli: KARPOV (2002): 72-75.

1921 tavaszán már egyértelmű volt, hogy a franciák a Vrangel hadsereg politikai ódiúmatól és a segélyezés teherterhelésétől is meg szeretnének szabadulni. A legkézenfekvőbb megoldásnak számukra a menekültek hazatérése mutatkozott. A francia propaganda főként a szűkebb pátriájukhoz erősebben ragaszkodó doni és kubáni kozákok között volt eredményes, Gallipoliban kevésbé érezte hatását. Az első transzport 1921. február 16-án indult útnak, a hajó fedélzetén mintegy 3.600 kozák menekültenél Lemnosz szigetéről. A szállítmánynak a szovjet hatóságok néhány napos hezitálás után engedélyezték a partraszállást Novorosszijszkban. Az első hazatérőket 1921. március-április folyamán még mintegy 6.200-an követték Vrangel hadseregéből.⁵³ A vállalkozás nem volt kockázatmentes, hiszen a bolsevikok kezdetben nem dolgoztak ki egyértelmű stratégiát a menekültek fogadására, nem hirdettek általános amnesztiát, a különböző hatóságok sokszor egymásnak ellentmondó utasításai miatt nagyon sok függött a helyi hatalmi szervektől. A külföldi emigráció egyik kétségtelenül legszervezettebb csoportjának bomlasztása a hazatérők befogadása útján fontos stratégiai érdek volt. Ugyanakkor a jelentések-ből, vizsgálati jegyzőkönyvekből kitűnik a szovjet hatóságok tartottak attól, hogy Vrangelék a visszatérők áradatával saját ügynökeiket is megpróbálják bejuttatni az országba. Amint egy Dzerzsinszkijhez intézett 1921. áprilisi jelentés arról beszámol egy Konstantinápolyból Odesszába befutó hajón az érkezőknél rejtjelkulcsokat, konspirációs címeket, sőt robbanóanyagot is találtak.⁵⁴ A hazatérőket a VCSK⁵⁵ Különleges Osztálya szűrte biztonsági szempontból, innentől kezdve azonban további sorsuk meglehetősen változatosnak mutat. A nőket, gyerekeket többnyire hazabocsátották, szerencsés esetben ez történt a közkatonák és tisztek egy részével is. Előfordult azonban, hogy őket munkaszázadokba osztották be. Akik az első szűrésen gyanúsak bizonyultak, azokat a további vizsgálat idejére bebörtönözték vagy internálták. (Egy 1921. márciusi 2.600 fős csoportból például több mint 800-an jutottak erre a sorsra.⁵⁶)

A visszatérők között a fehér mozgalom egy-egy magas rangú tisztjével is találkoztunk. A legnagyobb vihart ezen a téren Jakov Alekszandrovics Szlascsov-Krimszkij esete kavarta. Az altábornagy a Krím védelmének emblematikus figurája volt, a vezetéknévében szereplő Krimszkij jelzőt Vrangel adományozta neki 1920. augusztusi 6-i (19-i)⁵⁷ hadparancsában. Mindez azonban csak a keserű pirula édesítésére szolgált, hiszen a Főparancsnok éppen ezekben a napokban szabadult meg számára egyre kényelmetlenebbé váló beosztottjától. A köztük lévő koncepcionális ellentétek és megromlott egészségi állapota miatt Szlascsov lemondott a 2. hadtest parancsnoki posztjáról.⁵⁸ Szlascsov neve eddigre már nem csak sikeres ka-

⁵³ AVGYEJEV-KRASZNOV (2004): 258-261. illetve 265.

⁵⁴ KARPOV (2002): 80.

⁵⁵ VCSK - Vszeroszsijszkaja Cszrevicsajnaja Komisszija (Összoroszországi Rendkívüli Bizottság)

⁵⁶ AVGYEJEV-KRASZNOV (2004): 266.

⁵⁷ Mivel itt a Krím kiűrtése előtti eseményről van szó, így a dátumot a Juliánusz- és a Gergely-naptár szerint is feltüntettem.

⁵⁸ KRUCSINYIN, A. Sz.: *Genyereal-lejtyenat J. A. Szlascsov-Krimszkij.* IN: KRUCSINYIN, A. (szerk.): *Sz.Beloje dvojszenyije. Isztoricseszkiye portreti, „Asztrej”,* Moszkva, 2005. 385. 408.

tonai vállalkozásaival kapcsolódott össze, hanem az általa irányított egységek által elkövetett borzalmakkal is (rablás, fosztogatás, erőszak), őt magát pedig alkohollizmussal és kábítószer-élvezettel vádolták. Vrangellel való konfliktusa még 1920 tavaszán-nyarán keletkezett a Krím védelme és a Krimből indítani tervezett hadműveletek stratégiai iránya kérdésében.⁵⁹ A köztük lévő ellentét a Krím kiűritése után is folytatódott, Szlascsov nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy a Krím elvesztése miatt Vrangelnek távoznia kellene a főparancsnoki posztról. Erre Vrangel 1920 decemberében egy főtiszti becsületbírósággal kizáratta Szlascsovot az orosz hadseregből. Válaszul Szlascsov 1921-ben Konstantinápolyban kiadott könyvében a társadalom és a nyilvánosság ítéletét követelte, (*Trebuju szuda obszcsesztva i glasznosztyi (oborona i szdacsa Kríma)*), és nem fukarkodott a Vrangellel szembeni vádakkal.⁶⁰ 1921 novemberében Szlascsov-Krimszkij, a bolsevikok korábbi engesztelhetetlen ellenfele a szovjet katonai hírszerzéssel folytatott egyeztetéseket követően elhagyta Konstantinápolyt és visszatért Szovjet-Oroszországba. Tettének nemcsak a fehér mozgalomban volt óriási visszhangja, de a szakirodalom sem tudta megnyugtatóan tisztázni cselekedetének mozgatórugóit. Egyes vélemények szerint visszatérése és átállása a Vrangellel való elkeseredett konfliktus feloldási kísérlete volt; más szakírók arra mutatnak rá, hogy Szlascsov hazatérése előtt több ízben találkozott és kibékült Vrangellel, így személyében az orosz hadsereg magas rangú ügynökét sikerült átdobni a kordonon túlra és beépíteni a VCSK kémelhárító osztályára.⁶¹

Vrangel intézkedések sorával igyekezett megállítani a bomlás folyamatát. Ezek sorába tartozott, hogy a szolgálati időnek megfelelően folytatódott a tisztek előléptetése, valamint a Főparancsnok azon rendelkezése, hogy a Gallipoliban töltött hetek, hónapok a szolgálati előrelépés szempontjából frontszolgálatnak minősülnek. A menekültek fanyar humorát tükrözte az a karikatúra, amely ezekben a napokban kézzől-kézre járt a gallipoli táborban. A rajz az elképzelt 1951-es állapotokat ábrázolja, amint az ősz szakállú, botra támaszkodó Vrangel az elaggott Kutjepov kíséretében szemlét tart a felsorakozott állomány felett, a hadsereg csupa öreg tábornokból áll, az egyetlen ezredes a távolban hadtápszolgálatra van beosztva; Vrangel a következő szavakkal próbál meg lelket önteni a jelenlévőkbe: „*Tartsatok ki sasok! Még két hónap és hadseregünket elismerik!*”⁶²

⁵⁹ Vrangel a Don, Kubán, a Donyec-medence irányába kívánt támadni, ezzel szemben Szlascsov a Dnyeperen túl, a jobb parti Ukrajna irányába kívánta továbbfejleszteni a hadműveleteket. Míg Vrangel az aktív védelem súlypontjának továbbra is a Krím-félszigetet tekintette, addig Szlascsov a Dnyeperen túli támadás sikere esetén számolt a félsziget elhagyásával is. A Vrangel és Szlascsov közti ellentétéről részletesen: KRUCSINYIN (2006): IN: *Krím, Vrangel, 1920. god.* 39-55.

⁶⁰ KRUCSINYIN (2005): 414-415. Szlascsov nem értett egyet a Krím kiűritésének vrangeli koncepciójával sem. Ő a hadsereg és a polgári lakosság menekítése helyett azt javasolta, hogy a rendelkezésre álló hajókkal és a legelszántabb alakulatokkal hajtsanak végre partraszállást az általa korábban is favorizált irányban és úgy folytassák a harcot.

⁶¹ A kérdésre vonatkozóan lásd: AVGYEJEV-KRASZNOV (2004): IN: *Russzkij iszhod* 267-268. illetve KRUCSINYIN (2006): IN: *Beloje dvizsenyije.* 415-425. Szlascsov-Krimszkijt 1929 januárjában, Moszkvában meggyilkolták. Halálának körülményei tisztázatlanok.

⁶² KARPOV (2002): 77.

Mivel a Vrangel és a franciák közötti konfliktus feloldhatatlan volt, és a ketjük közti kötélhúzásban középtávon mégiscsak a franciák kilátásai voltak kedvezőbbek, a hadsereg maradványainak elhelyezésére más megoldást kellett keresni. Vrangel a franciák tudta nélkül már 1920 decemberében megkezdte a tárgyalásokat több térségbeli állam kormányával, érdemi fogadókészséget a menekültek tömeges elhelyezésére azonban csak a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Bulgária mutatott. A két államnak az orosz menekültekhez való viszonyában számos hasonlóság és különbség is megfigyelhető. A szláv nyelv, a keleti kereszténység beilleszkedést könnyítő jelenlétén túl mindkettő kapcsán szokás hagyományos történelmi barátságról beszélni Oroszország irányában. A szerbeknek ezen a téren egészen friss élményük volt az orosz szövetség az első világháborúban. Nikola Pašić miniszterelnök egy 1922. januári parlamenti beszédében egyenesen úgy fogalmazott, hogy Oroszország a haláltól mentette meg Szerbiát.⁶³ Bár Bulgária a „nagy háborúban” a központi hatalmak oldalán harcolt, az országban természetesen nem felejtették el 1877-78-as orosz-török háborút, Oroszország szerepét Bulgária felszabadításában. Ráadásul mind Belgrád, mind Szófia hajlandónak mutatkozott arra, amiről a franciák hallani sem akartak, lehetővé tették a hadsereg katonai szervezetének megőrzését. Mindez persze nem azt jelenti, hogy a menekültek helyzete simán és könnyedén rendeződött. Az elvi zöld jelzés ellenére a részletek kidolgozását és a gyakorlati lebonyolítást számos körülmény nehezítette.

A szerb-horvát-szlovén állammal az 1920 áprilisától szeptember végéig tartó tárgyalások során az orosz felet Satyilov tábornok vezérkari főnök és Vaszlij Nyikolajevics Strandtman képviselték. Utóbbi már az első világháborút megelőzően belgrádi orosz képviselőten teljesített szolgálatot, a szerb kormány mellé követként Kolcsak admirális omszki kormánya akkreditálta 1919 áprilisában.⁶⁴ Nemcsak helyismerete, már kialakult kapcsolati tőkéje játszott komoly szerepet a problémák megoldásában, de Vrangel melletti elkötelezettsége is. Mind ő, mind a Gyenyikin által a szófiai követi posztra kinevezett Alekszandr Mihajlovics Petrjajev hajlandóak voltak teljes mellszélességgel képviselni a hadsereg megőrzésének szükségességéről vallott álláspontot. Az SZHSZ királyság 1920 végére már mintegy 30 ezer orosz menekültet fogadott be. Ezt a számot a Vrangel-hadsereg alakulatai tovább duzzasztották. Belgrád számára mindez elsődlegesen nem politikai, hanem gazdasági problémát jelentett. A szerb kormánnyal folytatott megbeszélések is jórészt azon kérdés körül forogtak, milyen forrásból lehet biztosítani az oroszok ellátását. A Pašić-kabinet két évre előre, személyenként havi 400 dinárral számolva kérte az összeg átutalását.⁶⁵ Mivel ekkora összeggel a főparancsnokság nem rendelkezett, a nagyha-

---

⁶³ MIRONOVA, Jelena Mihajlovna: *Diplomatycieszkaja podgyerzskja formirovanyija kolonyii russzkij bezsencev a Korolevsztve szerbov, horvatov i szlovenceov (1917-1922)*. IN: *Russzkij iszhod*, Szankt-Petyerburg, 2004. 237.

⁶⁴ JOVANOVIĆ, Miroslav: *Obzor pereszelenyija russzkij bezsencev na Balkani*. IN: *Russzkij iszhod*, Szankt-Petyerburg, 2004. 166.

⁶⁵ MIRONOVA (Ruszkij iszhod, 2004): 224.

talmak pedig nem voltak hajlandók vállalni a finanszírozást, a Nagykövetek Értekezletéhez kellett fordulni.

A testület a Vrangellel fennálló, korábban részletezett koncepcionális ellentétek dacára minden erőforrást igyekezett mozgósítani. Bahmetyev washingtoni követ 400 ezer dollárt utalt át a rendelkezésére álló összegből, a Nagykövetek Értekezlete 1,5 millió frankot különített el erre a célra. Ugyancsak felajánlották a délszláv államnak az Egyesült Államokban megrendelt, legyártott és kifizetett vasúti berendezéseket, mozdonyokat, esztergapadokat, melyeket a polgárháború alakulása miatt már nem szállítottak Oroszországba.⁶⁶ A Nagykövetek Értekezlete, ha kellett politikai befolyását is latba vetette Vrangel érdekében, hogy elsimítsa a franciákkal keletkezett konfliktusait. Mind Vrangel, mind a franciák ugyanis ragaszkodtak az átszállítás menetrendjének meghatározásához, és szokás szerint nem értettek egyet a kérdésben. Vrangel először a Lemnosz szigetén lévő egységeket szándékozott átcsoportosítani. (1921 tavaszán a Çatalca-i menekülttábor felszámolása miatt fokozatosan ide szállították át a Doni Kozákhadtest személyi állományát is.) Az itt elhelyezett alegységek a legrosszabbul ellátottak közé tartoztak. Másrészt Vrangel a kozákokat szerette volna minél gyorsabban kivonni a hazatérésre agitáló erőteljes francia propaganda hatása alól. A franciák viszont abban voltak érdekelték, hogy a legszervezettebb, a számukra legtöbb kellemetlenséget okozó 1. hadtestet távolítsák el elsőként a Gallipoli-félszigetről. Ezáltal a szorosok térségében maradt orosz erők alkupozíciója jelentősen gyengült volna. Ebben a helyzetben a Nagykövetek Értekezlete Párizsban komoly diplomáciai tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy a franciák ne avatkozzanak bele a hadsereg átszállításának rendjébe. 1921 májusában Maklakov táviratban értesítette Vrangelt, hogy a franciák meghátráltak és beleegyeztek a lemnoszi táborok elsőként történő kiűritésébe.⁶⁷

A Nagykövetek Értekezlete számára is világossá vált, hogy a franciák által kínált alternatívák az orosz emigráció számára rendkívül kedvezőtlenek: 1) A „*Szovdepiába*”⁶⁸ való visszatérés egyértelműen a bolsevikok malmára hajtja a vizet, létében fenyegeti az emigrációt, gyengíti mindazon erőket, akik egy másik Oroszországban gondolkoznak. 2) A Brazíliába csábító felhívásokról hamar kiderült, hogy azok a politikai szélhámosság kategóriájába tartoznak. Az ígért több hektárnyi, felszereléssel, vetőmaggal ellátott birtok, széleskörű önkormányzat helyett még a menekülttábornál is rosszabb körülmények közé kerültek az áttelepülésre vállalkozók. Az ültetvények tulajdonosai az érkező oroszokban olcsó munkaerőt láttak, és rendkívül előnytelen szerződésekkel igyekeztek röghöz kötni őket. A kontraktus olyan feltételeket tartalmazott, hogy a szerződés lejártával még a munkások tartoztak munkaadójuknak. A modern

⁶⁶ Strandman Pašichoz intézett, 1921. augusztus 13-án kelt levelében a fenti javak értékét 1,39 millió dollárban jelölte meg. MIRONOVA (Russzkij iszhod, 2004): 229. 243.

⁶⁷ MIRONOVA (Russzkij iszhod, 2004): 223.

⁶⁸ A fehérék szóhasználatában *Szovdepiának* hívták a bolsevikok uralma alatt álló területeket, a szöösszetétel a Szovjet Deputatov (Küldöttek Tanácsa) kifejezésből származik.

rabszolgaság elől menekülve a hajón utazók gyakran kényszerítették a hatóságokat és a legénységet, hogy szállítsák őket vissza Európába.⁶⁹ A fenti két lehetőségnél még az a megoldás is jobbnak mutatkozott, – amit a Nagykövetek Értekezlete kezdetben nem nagyon pártolt – ha a menekültek a balkáni országokban úgy nyerne elhelyezést, hogy sikerül a katonai struktúrát valamilyen formában megőrizni. A gyors megoldás érdekében Maklakov azt tanácsolta Strandtmannak, hogy a belgrádi kormánnyal folytatott tárgyalásokon ne támasszon különösebb feltételeket, minél előbb kösse meg a megállapodást, ami lehetővé teszi a menekültek helyzetének rendezését.⁷⁰

Végül 1921 szeptemberére a finanszírozás kérdésében is sikerült az álláspontokat közelíteni egymáshoz. A szerb-horvát-szlovén kormány 500 menekült esetében anyagi fedezetként hajlandó volt megelégedni személyenként havi 300 dínárral, illetve az összeg egy évi garantálásával.⁷¹ A délszláv állam vállalta azt is, hogy a menekültek foglalkoztatását nem egyénekenként, hanem kötelékben biztosítja, ami nagymértékben elősegítette a szervezeti keretek fenntartását. Belgrád 5.000 főt kész volt átvenni a hadseregbe, elsősorban a határőrséghez és a vámhatósághoz, 7.000 embert pedig köz- és vasútépítési munkálatokon alkalmazott. Miroszlav Jovanović adatai szerint 1921. szeptember 1-én Vrangel hadseregének 4.500 katonája került szerződéses alapon a szerb határőrséghez, köztük az 1. hadtest lovashadosztályának két dandárja és a doni kozákok egy lovasdandárja (utóbbit a magyar határra vezényelték.)⁷² A katonák szolgálatteljesítés közben szerb uniformist hordtak, szerződésüket évente megújították, és mindegyikük letette a hűségesküt a szerb királyra.⁷³ A Vrangel-haderő egységeinek átszállítása a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területére szakaszosan zajlott, ahogy az egyes kontingensek fogadásáról sikerült megállapodni a szerb kormánnyal. A folyamat még 1921 júniusában – tehát a tárgyalások eredményes befejezése előtt – megkezdődött és 1921 novemberében fejeződött be.⁷⁴ A haderő stábját Karlócán (Szremszki Karlovci) helyezték el. 1922 februárjában Vrangel is áttette székhelyét Bulgáriából az SZHSZ királyságba.

A bolgár kormány 1921 folyamán összesen 20 ezer fő befogadását engedélyezte a tengerszorosok térségébe evakuált orosz hadseregből. Az elhelyezés terén nem adódtak különösebb problémák, hiszen a neuillyi békediktátum rendelkezései miatt a bolgár hadsereget le kellett szerelni, így az orosz alakulatok elfoglalhatták a megüresedett kaszárnyákat. Katonai szervezetüket, egyenruhájukat megtarthatták, továbbra is korábbi parancsnokaiknak engedelmesskedtek, ugyanakkor kötelezettséget kellett vállalniuk a bolgár törvények betar-

---

⁶⁹ KALINYIN, Ivan Mihajlovičs: *Pod znamenjem Vrangelja.* Rosszijszkij Goszudarsztvennij Gumanyitarnij Univerzityet, Moszkva, 2003. 356. KARPOV (2004): 110-111.

⁷⁰ MIRONOVA (Russzkij iszhod, 2004): 226-227.

⁷¹ Uo. 230.

⁷² JOVANOVIĆ (Russzkij iszhod, 2004): 185.

⁷³ KARPOV (2002): 122.

⁷⁴ A folyamat lezárulása után 1923 májusában még egy 1.300 fős csoport érkezett az SZHSZ állam területére az utolsó gallipoli menekültekkel. JOVANOVIĆ (Russzkij iszhod, 2004): 184.

tására, és arra, hogy nem avatkoznak bele a bolgár állam bel- és külügyeibe. A feszült bolgár belpolitikai helyzet, a bolgár kommunisták növekvő befolyása, a Szovjetunió diplomáciai elismerése 1922 őszén, kedvezőtlenül befolyásolta az itteni orosz emigráció sorsát. A VCSK, illetve a GPU Külföldi Osztálya aktív felderítő tevékenységet folytatott a Vrangel-alakulatok körében. Ez nem pusztán adatgyűjtést jelentett, hanem igyekeztek a bolgár hatóságok bizalmatlanságát is felkelteni a Vrangel-hadsereg egységei iránt. 1922 tavaszán olyan, hamisított dokumentumokkal is alátámasztott dezinformációt juttattak el a bolgár kormányhoz, miszerint Vrangelék hatalomátvételre készülnek Bulgáriában. Az ügy kapcsán több tábornokot – köztük Kutjepovot, Vitkovszkijt – őrizetbe vettek és néhányukat kiutasították az országból. A bolgár hatóságok megkísérelték a fegyverek begyűjtését is, ez azonban csak részsikert eredményezett, hiszen az oroszok több helyen elrejtették a még náluk lévő fegyvert és hadianyagot. Az incidenst végül sikerült elsimítani, az Alekszandr Sztambolijcskij kormányát megdöntő puccsot követően pedig némileg enyhült az oroszokat körülvevő bizalmatlanság az új hatalom részéről. Az 1923. szeptemberi kommunista felkelés napjaiban a kormánycsapatok oldalán orosz egységek is részt vettek a fegyveres küzdelemben.⁷⁵

A Vrangel-haderő alakulatainak szerb-horvát-szlovén királyságbeli és bulgáriai elhelyezésével a kérdés kikerült a nemzetközi politika homlokteréből. Bár a fenti államok a katonai szervezet megőrzése elé – kisebb kivételektől eltekintve – nem gördítettek akadályokat, a megélhetés, a polgári életben való elhelyezkedés kényszere fokozatosan szétfeszítette a tábori kereteket. Voltak, akik a hazatérést választották, mások továbbutaztak a balkáni államokból. A nemzetközi viszonyok alakulása egyre illuzórikusabbá tette a reményt egy Szovjetország elleni katonai akcióra a közeli jövőben. Az utolsó ilyen remények a genovai konferencia esetleges kudarcához kapcsolódtak. 1922 márciusában a GPU Külföldi Osztálya arról tájékoztatta a szovjet katonai-politikai vezetést, hogy az orosz hadsereg parancsnoki állományának belgrádi tanácskozásán megkezdték egy Szovjetunió elleni intervenció tervező munkálatait. Erre a feltételezések szerint akkor nyílt volna esély, ha a genovai konferencia kudarcát követően a szovjet vezetés képtelen lesz úrrá lenni belső nehézségeken, és a Vörös Hadsereg megtámadja Lengyelországot és Romániát. Ugyancsak szovjet ügynöki jelentések szerint ebben az évben Vrangel hadserege többször jutott jelentősebb fegyverkészlethez.⁷⁶ A várt nagyszabású fegyveres

⁷⁵ KARPOV (2002): 126-130. 1923. június 8-ról 9-re virradóra a Sztambolijcskij ellenes erők a „Katonai Liga” vezetésével államcsínyt hajtottak végre Bulgáriában, a hatalomátvétel során a miniszterelnököt és legközelebbi munkatársait agyonlőtték.

⁷⁶ KARPOV (2002): 125-126. Érdemes megemlíteni, hogy 1922 április-májusában Genovában Georgij Csicserin szovjet külügyi népbiztos Bánffy Miklós magyar külügyminiszterrel folytatott titkos találkozók során arról érdeklődött, milyen magatartást tanúsítana Magyarország, ha a Szovjetunió egy esetleges ellene irányuló lengyel vagy román provokációra határozott katonai ellenakcióval válaszolna. A genovai magyar-szovjet megbeszélésekről lásd: KOLONTÁRI Attila: *Magyar-szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920-1941*. Napvilág, Budapest, 2009. 57-59. ORMOS Mária: *A Bánffy-Csicserin találkozó(k) Genovában. 1922*. Történelem Doktori Program. Kutatási Füzetek. Pécs,

konfliktus elmaradt, az orosz katonai emigrációnak pedig tudomásul kellett venni, hogy a külvilág egyre inkább valamiféle belső erőziótól várja a bolsevik uralom összeomlását, vagy a rendszer lassú evolúciójára, számít, aminek következtében Oroszország visszailleszkedhet a nemzetközi kapcsolatok rendszerébe (A hadikommunizmusnál nagyobb egyéni cselekvései szabadságot biztosító NEP, a külföldi vállalatoknak adott koncessziók csak erősítették ezt a vélekedést). A hadsereg maradványainak hosszú távra kell berendezkedni az emigráns létformára, meg kellett találni azokat az új szervezeti kereteket, melyek a társadalmi kapcsolatok szintjén akkor is életben tartják az eszmét, és megőrzik a mozgósítható tiszti, személyi állományt, ha a szigorú katonai hierarchia és a fegyveres szolgálat már nem járható út. Vrangel 1924. szeptember 1-én adott parancsot a ROVSZ (Russzkij Obscsevoinszkij Szozuz – Orosz Összharci Szövetség) létrehozására, melynek ő lett az első elnöke. A szervezet bázisát azok a korábban megalakított tiszti szövetségek jelentették, melyek egy-egy állam területén belül próbálták összefogni a tiszti állományt. *„Az orosz hadsereg szervezett katonai (pontosabban félkatonai) erőként az 1920-as évek közepéig létezett. A hadsereg léte más formában, az Orosz Összharci Szövetség keretei között folytatódott.”*⁷⁷ A szervezet tevékenysége azonban már az orosz fehéremigráció történetének egy másik fejezetét alkotja.

1998. 33-39. illetve SERES Attila: *Magyar-szovjet titkos tárgyalások Genovában 1922-ben.* FONS, 2001/3. 397-411.

⁷⁷ BUDNYICKIJ (2008): 293.

